

РОЛЬ І МІСЦЕ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Стаття присвячена розкриттю ролі та місця судової влади у правовій державі, необхідними умовами побудови якої є утвердження самостійності й незалежності цієї влади, удосконалення існуючої системи взаємовідносин її органів з іншими гілками влади, оптимальне збалансування механізму їх взаємодії й взаємного контролю.

Ключові слова: *судова влада, судова система, правосуддя, взаємодія органів судової влади, функції судової влади, судоустрій, судочинство, правова держава, правове поле, самостійність судової влади, повноваження суддів.*

Статья посвящена раскрытию роли и места судебной власти в правовом государстве, необходимыми условиями построения которого являются утверждение самостоятельности и независимости этой власти, совершенствование существующей системы взаимоотношений ее органов с другими ветвями власти, оптимальное сбалансирование механизма их взаимодействия и взаимного контроля в условиях построения правового государства.

Ключевые слова: *судебная власть, судебная система, правосудие, взаимодействие органов судебной власти, функции судебной власти, судоустройство, судопроизводство, правовое государство, правовое поле, самостоятельность судебной власти, полномочия судей.*

Article is devoted disclosing of a role and a judicial authority place in a lawful state, necessary which conditions of construction are the statement of independence of judicial authority, perfection of existing system of mutual relations of its bodies with other branches of the power, the optimum balanced of mechanism of their interaction and mutual control in the conditions of lawful state construction.

Keywords: *judicial authority, judicial system, justice, interaction of bodies of judicial authority, judicial authority function, legal proceedings, a lawful state, a legal field, independence of judicial authority, power of judges.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової науки актуальним є історико-правове дослідження національної системи судових органів та проблем її реформування. Перехід України від тоталітаризму до демократичної, правової, соціальної держави, що інтенсивно здійснювався впродовж 90-х років минулого століття, сприяв становленню нової системи судових органів, покликаних відповідати новим історичним умовам суспільного розвитку та світовим стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різними аспектами проблеми становлення та реформування новітньої судової системи України займалися, зокрема, такі вчені-юристи, як В. Буткевич, Ф. Бурчак, Д. Притика, В. Стефанюк, С. Головатий, В. Тацій. Доробок цих та ряду інших науковців є надійною вихідною базою для подальшої розробки даної проблеми.

Мета статті полягає в дослідженні становлення теорії поділу влади, ролі суду в системі стримувань і противаг, а також в окресленні місця судової влади в правовій державі.

Виклад основного матеріалу. Правова природа судової влади полягає в тому, що в правовій державі вона підпорядковується єдиним правилам, найважливішими з яких є самостійність і абсолютна незалежність. При цьому необхідно визнати, що судова влада не може існувати й функціонувати поза політикою, ізольовано від її проблем, які стоять перед суспільством [1, с. 69–73].

Загально визнано, що самостійність – основна та обов’язкова ознака будь-якої влади [2].

До зовнішньої самостійності судової влади насамперед слід віднести: 1) законодавче закріплення незалежності суду (статтею 14 Закону України “Про судоустрій України” встановлено, що суди здійснюють правосуддя самостійно); 2) справжню незалежність судової влади від будь-яких форм стороннього впливу, визнання цієї незалежності всіма іншими державними органами, політичними партіями й громадянами; 3) відокремлення судової гілки влади від законодавчої та виконавчої, підзвітність суду (судді) тільки своїй совісті, підпорядкування тільки закону; 4) незалежність не тільки у сфері відправлення правосуддя, а й у сфері судового управління; 5) єдність і цілісність структури судових органів; 6) стабільний характер формування судової системи, безстроковість повноважень суддів, принцип незмінності; 7) повноту судової влади у сфері відправлення правосуддя; 8) виконання судових рішень усіма без винятку посадовими особами держави.

Внутрішню самостійність судової влади забезпечують: 1) бездоганні особистісні якості суддів; 2) високий професіоналізм, вилучення з практики неправосудних судових рішень; 3) соціально-побутові та матеріальні умови суддів; 4) авторитет кожного судді як суб'єкта судової влади.

Роль і місце судової влади в будь-якій державі зумовлені як системою формування судів, так і ступенем незалежності суду від законодавчої, виконавчої, політичної влади і захищеності суддів від багатьох негативних факторів, що впливають на судову діяльність. Аналіз відомих у світі основних схем формування системи судів [3] показує, що законодавство про судоустрій цих країн основну увагу при побудові структури судових органів приділяє вирішенню двох завдань: 1) закріпленню відповідного статусу суддів; 2) забезпеченню справжньої незалежності судової системи загалом та кожного судді зокрема.

Принцип незалежності суду є закріпленим у міжнародно-правових документах. Вироблені міжнародною практикою засади, на яких ґрунтується незалежність судової системи, є такими: 1) судді мають бути незалежними (це означає, що їх рішення можуть переглядатися лише шляхом застосування спеціальних судових процедур, передбачених законом, а суддям гарантується перебування на посаді до досягнення певного віку або до закінчення встановленого строку перебування на посаді); 2) судді повинні мати достатні повноваження для виконання своїх обов'язків; 3) суддя повинен приймати рішення без будь-яких прямих або непрямих обмежень, впливу, тиску, погроз чи втручань; 4) судді не зобов'язані доповідати про обставини справ особам, які не мають відношення до судочинства; 5) судді повинні робити фактичні висновки з наявних доказів, дотримуватись процедури ведення засідання й заслуховування свідків, правильно застосовувати закон і виносити остаточне рішення; 6) справу не можна відкликати від певного судді, не маючи на те достатніх підстав, таких, як хвороба або конфлікт інтересів; 7) розподіл справ між суддями не повинен відбуватися за бажанням осіб, які можуть бути зацікавленими у вирішенні справи; 8) критеріями призначення суддів мають бути висока кваліфікація, бездоганна репутація, відданість ідеалам правосуддя, а порядок добору суддів має бути чітко визначений; 9) має існувати справедливий порядок розгляду дисциплінарних справ щодо суддів.

Чимало із цих засад закріплені в українському законодавстві та інших документах правового характеру.

Зокрема, ч. 2 ст. 1 Закону України „Про статус суддів” визначено, що всі державні органи, установи та організації, органи місцевого самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів і не посягати на неї (із змінами, внесеними згідно із Законом України від 21.06.2001 р. № 2534-III).

У ст. 3 Закону України „Про статус суддів” також закріплено, що судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежними, підкоряються тільки законі й нікому не підзвітні. Будь-яке не передбачене законом втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється й спричиняє відповідальність згідно із законом (ч. 1 ст. 12 Закону України „Про статус суддів” із змінами, внесеними згідно із Законом України від 21.06.2001 р. № 2534-III). Суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення щодо суті розглянутих справ або справ, які перебувають в його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення, інакше як у випадках і порядку, передбачених законом (ч. 2 ст. 12 Закону України „Про статус суддів”).

Як зазначається в постанові Пленуму Верховного Суду України „Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів” від 12 квітня 1996 р. № 4, незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками влади є ознаками правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об'єктивним судом.

Одна з найважливіших і найсуттєвіших гарантій незалежності суддів – конституційна та законодавча фіксація їх недоторканності. Відповідно до ч. 2 ст. 126 Конституції України, вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Крім того, суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (ч. 3 ст. 126 Конституції України, ч. 2 ст. 13 Закону України „Про статус суддів”).

Гарантії самостійності судів і незалежності суддів, згідно із ч. 7 ст. 14 Закону України „Про судоустрій України” забезпечуються: особливим порядком призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; незмінюваністю суддів та їх недоторканністю; порядком здійснення судочинства, установленим процесуальним законом; таємницею постановлення судового рішення; заборонаю втручання в здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді, установленою законом; особливим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

Основні проблеми, що виникають у взаємовідносинах різних гілок влади, пов'язані із забезпеченням їх відособленості, рівноваги, співробітництва, запобігання взаємопідміні, вдалого розв'язання суперечок і конфліктів, що виникають. Так, відособленість гілки влади виключає дію державного органу або службової особи за межами наданих їм законом повноважень. Це правило діє без будь-яких винятків.

Відособленість означає й заборону бути посадовими особами різних гілок влади (ст. 127 Конституції України).

Водночас відособленість гілок влади не означає їх повної ізоляваності. Заради забезпечення рівноваги між ними кожній з гілок надаються спеціальні повноваження із впливу на діяльність інших гілок влади. Саме з реалізацією цих повноважень пов'язане існування системи так званих стримувань і противаг, яка є невід'ємною й

важливою складовою поділу влади. З її допомогою здійснюється взаємовплив усіх гілок влади, підтримується рівновага між ними. Це досягається шляхом надання дозволу органам однієї з гілок діяти в певних межах у сферах інших гілок. Таким чином, забезпечується взаємостримування гілок, їх взаємний тиск та збалансування влади [4, с. 153–159].

Конституція України (ст. 6) закріплює, що влада в державі здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Цим обґрунтовується виділення правозахисної функції суду, необхідність по-новому сформулювати й закріпити в законах його повноваження. Для вирішення цих завдань необхідно точно встановити основи, на яких ґрунтується ідея судового контролю, осмислити її генезис як соціального інституту.

На думку переважної більшості дослідників, теорія поділу влади, а значить, і самостійність суду виникли ще в античних державах [5, с. 270–276]. Стародавні мислителі виділили декілька обов'язкових ознак цієї теорії, відповідно до якої існують відносно самостійні елементи держави, кожен з яких виконує певні внутрішні функції, зміст яких зумовлений соціальним поділом суспільства. Ці елементи тісно взаємодіють між собою, допомагаючи й взаємостримуючи один одного. Аналіз літературних джерел свідчить, що концептуальні засади поділу влади розроблені в працях Арістотеля, Платона, Епікура та ін. Найважливішим є те, що ці засади не тільки були втілені в судовій практиці античного світу, а й знайшли своє відображення у Великій хартії вольностей 1215 р.

Відомий дослідник П. М. Баренбойм стверджує, що доктрина про поділ влади нараховує 3 тис. років [6, с. 21–23]. Для підтвердження своїх поглядів він наводить низку аргументів, у тому числі з Біблії. Уважаємо цю точку зору правильною, оскільки проблема захисту прав особи в такій незалежній установі, як суд, має духовні аспекти. Величезним внеском в її осмислення стала розроблена мислителями кінця XVII – початку XVIII ст. концепцією поділу влади. Розробниками класичної теорії останнього, на відміну від їх попередників, засновано цілковито нове, універсальне вчення про поділ влади, яке отримало втілення в конституційному й поточному законодавстві майже всіх країн сучасного світу.

Основоположником цієї теорії був Дж. Локк, соціально-політична концепція якого міститься у „Двох трактатах про правління” [7], де він неодноразово торкався питань про суд, але все ж таки не виділив судової влади в окрему, самостійну гілку державної влади. Філософ зупинився лише на характері взаємовідносин законодавчої влади із судами, уважаючи, що законодавець не може брати на себе право керувати за допомогою деспотичних указів, а, навпаки, зобов'язаний визначати права підданого за допомогою проголошених постійних законів, на сторожі яких повинні стояти уповноважені на це судді. Проте роль останніх у боротьбі зі злочинами й злочинцями вчений недооцінював, дотримуючись висновку, що великі злочинці не можуть бути покарані, будучи надто сильними для слабких рук правосуддя [7, с. 366].

З точки зору багатьох дослідників, найбільш істотні елементи концепції поділу влади й обґрунтування ролі влади судової містяться в працях французьких політичних мислителів Ш. Л. Монтеск'є та Ж. Ж. Руссо. У контексті функціонування судової влади дуже важливе значення має висновок Ш. Л. Монтеск'є, згідно з яким у кожній державі існують три різновиди влади – законодавча, виконавча й провідна в питаннях цивільного права. Остання (її можна назвати судовою) карає за злочини й вирішує спори при зіткненні інтересів приватних осіб. Розглядаючи судову владу, філософ користується декількома вихідними положеннями. За своїм призначенням вона є регулюючою, необхідною, щоб стримувати від крайностей законодавчу й виконавчу [8, с. 290]. Він розвиває погляди на функції й процедури судової влади. На його думку, ця „третя” влада здійснює функції правосуддя й охорони свободи та особистої безпеки громадян. Що стосується ролі суду в цьому процесі, то Ш. Л. Монтеск'є вважав, що суддівських функцій замало, оскільки всі перешкоди, витрати й самі помилки правосуддя є тією ціною, яку громадянин сплачує за свободу [8, с. 225].

Важливою ознакою судової влади в правовій державі є її підзаконність, що полягає у відповідності закону судових структур та судових процедур. Судові органи й судді діють на основі Конституції й законів України. Не можна не погодитись із Ю. М. Грошевим та І. Є. Марочкіним, які вважають, що єдність судової влади в Україні забезпечується сукупністю актів національного законодавства про судоустрій і судочинство, їхнім однаковим застосуванням судами на всій території України, фінансуванням судів з державного бюджету, єдиним статусом суддів [9, с. 10].

Відособленість судової влади забезпечується шляхом заборони делегування функцій судів іншим органам, присвоєння іншими органами чи посадовими особами (ст. 124 Конституції) цих функцій, а також встановленням принципу „суди у здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону” (ст. 129 Конституції). Уся робота, що перебуває за межами правосуддя, – щодо виконання судових рішень, організаційного й фінансового забезпечення діяльності судів, – здійснюється органами виконавчої влади.

Конституція України містить положення щодо обмеження деяких прав і свобод професійного судді. Зокрема, професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (ч. 2 ст. 127 Конституції).

Обмеження конституційного права судді на свободу членства в політичній партії й громадській організації спрямовані на попередження протиправного використання суддею наданих йому владних

повноважень, вчинення дій, що підривають його репутацію й авторитет судової влади в цілому. Ці обмеження встановлені з метою захисту й охорони інтересів різних суб'єктів суспільних відносин і є додатковими гарантіями, що забезпечують незалежність і неупередженість правосуддя.

Незалежність судді від політичних партій є однією з гарантій незалежності судової влади в цілому. Слід зазначити, що у світовій практиці склався неоднозначний підхід до цього питання. Так, законодавство країн Центральної й Східної Європи з метою зміни сформованої раніше традиції, що вимагала членства судді в партії, яка була при владі, забороняє суддям бути членами будь-якої політичної партії. Законодавство ж північноєвропейських країн, зокрема держав загального права, здебільшого сприймає суддів як звичайних громадян, а отже, такими, які не можуть бути позбавлені права на членство в політичних партіях. У більшості держав від суддів вимагається лояльне ставлення до існуючого ладу й утримання від активних політичних дій, особливо спрямованих проти чинної влади.

Установлення певних заборон зумовлено тим, що ніякі політичні, ідеологічні чи інші пристрасті та інтереси судді не повинні впливати на справедливість винесеного ним рішення. Судові рішення мають бути засновані виключно на законі, забезпечуючи тим самим підтримку державного устрою. Суди не дають оцінки діяльності державних органів, не втручаються в їхню діяльність і не можуть творити норм права. У рішеннях судів виявляється правова позиція суддів, яка має не залежати від їх практичної діяльності та політичних поглядів [10, с. 5].

Конституційне положення, яке забороняє поєднувати основну діяльність судді з іншою оплачуваною трудовою діяльністю, за винятком наукової, викладацької і творчої, спрямоване, по-перше, на забезпечення незалежності й неупередженості судді; по-друге, на створення умов належного й сумлінного виконання ним своїх прямих професійних функцій; по-третє, на запобігання можливості використання ним свого службового становища в особистих цілях. Ця заборона захищає репутацію судді й авторитет судової влади.

В Європейській Хартії про Закон „Про статус суддів” (п. 4.2) підкреслюється, що поряд із службовою суддя може вільно займатися різноманітними видами діяльності, зокрема й тими, що виражають його права як громадянина. Проте ця свобода може (і повинна) бути обмежена тією мірою, в якій ці додаткові види діяльності є несумісними з довірою щодо неупередженості й незалежності судді або з вимогами необхідності уважно і в розумні строки розглядати справи.

Конституційний Суд України в справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої ст. 126 Конституції України та частини другої ст. 13 Закону України „Про статус суддів” (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 підкреслив: „Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням”.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати таке.

По-перше, судова влада є самостійною гілкою влади в системі поділу влади. Ця самостійність – необхідна запорука функціонування правової держави. По-друге, оскільки судова влада є частиною системи влади, необхідне правове регламентування владних повноважень органів судової влади з метою як наділення їх такою владою (й певними повноваженнями), так і забезпечення незалежності. По-третє, гарантії незалежності судової влади поширюються на суддів, які здійснюють, відповідно до повноважень, специфічну владну діяльність. Недоречно допускати зниження рівня гарантій незалежності й недоторканності суддів у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів. По-четверте, положення ч. 2 ст. 126 Конституції України „вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється” слід розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону будь-яких дій щодо суддів незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Література

1. Кобликов С. А. Судебная политика и способы её реализации / С. А. Кобликов // Советское государство и право. – 1991. – № 6. – С. 69–73.
2. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1997. – Т. 1. – 607 с.
3. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : справочник / Ф. М. Решетников. – М. : Арена, 1993. – 321 с.

4. Куцин М. М. Судова влада в системі поділу влади у контексті її самостійності / М. М. Куцин // Держава і право. – 2003. – Вип. 34. – С. 153–159.
5. Данієлян Ю. О. Судова влада в системі поділу влади в умовах сучасного державотворення / Ю. О. Данієлян // Проблеми законності. – 2009. – № 101. – С. 270–276.
6. Баренбойм П. Божественна природа судової влади / П. Баренбойм // Рос. юстиція. – 1996. – № 1. – С. 21–23.
7. Локк Дж. Твори / Дж. Локк : [у 3 т.]. – М. : Мысль, 1985. – Т. 3. – 621 с.
8. Монтескьє Ш. Л. Избранные произведения / Ш. Л. Монтескьє. – М. : Политиздат, 1955. – 799 с.
9. Грошевий Ю. М. Органи судової влади в Україні / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. – К., 1997. – 20 с.
10. Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України „Про судоустрій України” / [А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк та ін.] ; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К., 2002. – 112 с.

УДК 342.951:351.82

Т.Л. Стародубцева

здобувач,

Львівський державний університет внутрішніх справ

ЩОДО СТРУКТУРИ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІЗ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ І ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто та здійснено аналіз напрямків функціонування Державної служби боротьби з економічною злочинністю та Департаменту фінансової та економічної безпеки МВС України як основних структур, які у системі МВС України здійснюють контроль за господарською та підприємницькою діяльністю, а також розроблено авторське визначення органів внутрішніх справ, що здійснюють адміністративно-правовий контроль у сфері господарської і підприємницької діяльності.

Ключові слова: Міністерство внутрішніх справ України, органи внутрішніх справ, господарська діяльність, підприємницька діяльність, контроль.

В статье рассмотрен и осуществлен анализ направлений функционирования Государственной службы борьбы с экономической преступностью и Департамента финансовой и экономической безопасности МВД Украины как основных структур, которые в системе МВД Украины осуществляют контроль за хозяйственной и предпринимательской деятельностью, а также разработано авторское определение органов внутренних дел, осуществляющих административно-правовой контроль в сфере хозяйственной и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: Министерство внутренних дел Украины, органы внутренних дел, хозяйственная деятельность, предпринимательская деятельность, контроль.

In this article the analysis of directions of functioning of Government service of economic criminality control and Department of financial and economic safety of the Ministry of foreign affairs of Ukraine is considered and carried out as basic structures that carry out control after economic and enterprise activity in the system of the Ministry of foreign affairs of Ukraine. Author's determination of bodies of internal affairs that carry out administrative and law control in the field of economic and enterprise activity is worked out.

Keywords: internal affairs bodies, economic activity, entrepreneurial activity, control.

Постановка проблеми. Органи внутрішніх справ, що реалізують функції у сфері адміністративно-правового контролю за господарською та підприємницькою, є одними з інших численних структур, що здійснюють свою діяльність у межах Міністерства внутрішніх справ України.

Аналіз останніх публікацій. Різним аспектам контрольної роботи органів внутрішніх справ (ОВС) у сфері господарської та підприємницької діяльності присвячували свою увагу такі фахівці як О. Бандурка, А. Берлач, Л. Біла, І. Голосніченко, С. Ківалов, Т. Коломоець, А. Комзюк, В. Конопльов, О. Кузьменко, В. Писаренко та інші.